

нешто било, што је прошло и није више. И најлепше и најтеже успомене вежу се за путеве.”

„У путописима Станислава Кракова проналазимо све оно што савремени дискурс путописне књижевности подразумева, богату грађу о наслеђу, култури, етнологији, идентитету, језику, политици ране југословенске синтезе, европске домете традиционалне уметности, градитељство Средњег века, сударе оријенталног, балканског са медитеранским, београдски доминантни и водећи дух, носталгију милитаризма и поштовање према свом народу”, истиче приређивач, Владимир Максимовић, у предговору овог путописног избора допуњеног, на крају, и занимљивим фотографским садржајем. Штета што књига није опремљена ако не потпуним библиографским подацима, а оно бар назнаком о години настанка појединих текстова (датирања у овом приказу дата су према другим изворима), како би читаоци стекли уверење о Кракову као аутору који припада самом врху српског авангардног путописања, уз Винавера, Растка Петровића, Црњанског.

Најталија ЛУДОШКИ

КОВАЧЕВИЋ, НАШ САВРЕМЕНИК

Душан Ковачевић – идеологија, човек, драма, зборник радова, уред. Жарко Миленковић, Дом културе „Грачаница”, Грачаница 2017

Зборник радова *Душан Ковачевић – идеологија, човек, драма*, објављен након књижевнокритичког скупа „Књижевно дело Душана Ковачевића” (одржаног јуна 2016. године у атријуму Цркве Светог Спаса у Призрену), представља значајан покушај препознавања доминантних књижевних и театролошких карактеристика унутар дефинисаних парадигми српске драмске књижевности. И поред многих озбиљних анализа и запажања књижевних критичара и театролога, Ковачевићева драматуршка техника није до краја и довољно проучена. Стога публикавање оваквог зборника, када је о истраживањима дела Душана Ковачевића реч, подсећа да се вероватно не може наћи квалитетнији начин за проучавање херменеутичког смисла драмског текста. Овај зборник, како објашњава Жарко Миленковић у уводним напоменама, потенцира осветљавање дела нашег драмског писца, сценаристе и драматурга из различитих аспеката, који би подразумевали све видове Ковачевићевог бављења књижевношћу, сценаријем и филмом. Учесници скупа и аутори текстова (књижевни проучаваоци из више универзитетских центара) своја преиспитивања су градили као да су имали у виду Штајгерову идеју

(у књизи *Умеће тумачења*) да драмско дело *пројектује*, а лирско и епско *евоцира* и *описује*. Сходно томе, зборник може пружити својеврсни одговор на питање: шта се пројектује у делима Душана Ковачевића и на који начин?

Сагледавајући структуру драмског текста, аутори су преиспитали свет заснован на гротескно-хипертрофираној реалности прожетој апсурдом, у којем се сасвим јасно оцртава застрашујућа природа ликова која изазива смех, али и мрачна, злокобна обележја. Да би то увидели, било је неопходно да се разложе механизми функционисања ликова унутар друштвене стварности, идеологија и драматургије Душана Ковачевића. Свесни да писац сагледава човека и његову стварност реалистички, али да слику комично или бурлескно изобличава гротескним, апсурдним или фантастичким, аутори подвлаче жанровску амбивалентност Ковачевићеве драматургије. Није ли и Ежен Јонеско у *Позоришном искуству* писао: „Погурати бурлеску до крајњих међа. А онде, само палцем помакнут, неприметни клизај и човек се нађе у трагичном“?

За наслов зборника *Душан Ковачевић – идеологија, човек, драма* узет је наслов првог рада из пера Данице Андрејевић, који представља својеврсни пресек целокупног драмског опуса Душана Ковачевића. Не улазећи превише у драматуршке, театролошке и жанровске особености књижевне форме, ауторка је, на самом почетку, указала на чињеницу да Ковачевићу припада *суверено осавремењивање драмске врсте*. Бавећи се жанровским одређењем његових драма, указује на својеврсни *несћанак* трагедије из данашњице („не постоји више ни мимезис, ни катарза, ни узвишени хероји“), истим оним аргументима које је искористио Џорџ Стајнер у књизи *Смрт трагедије* (1961). Седамнаести век, према Стајнеру, представља „границу без повратка“ у историји трагедије, што значи да је последња права трагедија била Расинова *Ајшалија* (1691), а Расин „последњи велики песник који је претпостављао свеобухватну важност класичне и хришћанске митологије“. Ако је Ковачевић наш савременик, трагедија као жанр, сигурно је, не припада више простору данашњице, те је луцидно питање које је поставио Ејдријан Пул све чешће постављано: *Трагедија, коме она треба?* Тим трагом, разумљив је и интересантан за интерпретацију закључак да жанровска проблематизација у Ковачевићевим делима проистиче из „системских и идеолошких промена“ и теоријских утицаја на структуру новије српске драме; а карактери ликова („у жрвњу између идеологије и егзистенције“) представљају поданичке јединке које „симулирају живот по задатку идеологије“.

Технике карактеризације ликова код Ковачевића функционално су усклађене са проблематиком у одређеном драмском делу, а анализом се показује какви су односи и сукобљавања међу ликовима. У раду „Лудило и друштво у кризи: *Урнебесна трагедија* Душана Ковачевића, *Пуковник ишница* Христа Бојчева и *Кућа лудака* Андреја Кончаловског“, Сава Ста-

менковић је фукоовским приступом показао на који начин се пројектују страхови, лутања и лудило деведесетих година у књижевности и уметности уопште, тумачећи маргинализоване ликове ових текстова. Силазак у *сјајни дан* подразумева строго изолованост (М. Фуко), која се омогућује раздвајањем „нормалних” од „лудих” и тиме установљује читав систем који је уграђен у свет текста. Фукоов концепт хетеротопије („места и простори који не функционишу хегемонски”), изложен на предавању *Друга месија*, вешто је примењен на анализу изолованих драмских ликова који бораве у психијатријским болницама.

У раду „Архе-хармоника из планине *Сабирног центира*” Јелена Марићевић је *Сабирни центар* дефинисала као један „уметнички покушај да се назначи смер препорода који би ишао у правцу сабирања трагова културе”. Апостофирајући спрегу између археолошког налазишта где је пронађена плоча, натписа на плочи и ренесансног филозофа Николе Кузанског (1401–1464), ауторка луцидно, уз честе контемплативне, филозофске опсервације, открива херменеутички смисаони хоризонт ових кључних „стожерних тачака”. У светлу филозофије ренесансног мислиоца, овај функционални локалитет – *Сабирни центар* – ауторка посматра и као „средиште лавиринта”, а игра кретања професорове душе („из живота у смрт, натраг у живот, па у коначну смрт”) чини се неизбежном.

Мање истраживани жанр Душана Ковачевића – роман – из више аспеката је интерпретиран у тексту Драгане В. Тодоресков („Јунаци романа *Била једном једна земља* и *Меда џева блуз* Душана Ковачевића”). Доминантне Ковачевићеве стилске особености (црни хумор и сатира) препознатљиве су и у романима, те је ауторка приступила Ковачевићевим јунацима базирајући се на хронотоп простора, тачније на однос унутрашњег и спољашњег простора. Снежана Ј. Миливојевић, у сличном проучавалачком маниру, користећи се савременим књижевним теоријама (Р. Барт, М. Фуко), приступила је проблему ауторства у Ковачевићевој драми *Професионалац*. Лука Лабан, полицијски инспектор у пензији, преузима функцију божанства – *deus ex machina* – а поступак градње драмског текста сличан је реконтекстуализованом поступку надигравања неминовне смрти, попут Шехерезадине *1001 ноћи*. Теоријски театролошки подтекст у овом тексту остаје тек назначен и недовољно аргументован, те би Аристотелова поетика и метод К. Станиславског, у контексту ове драме и исповести – катарзичног суочавања Теје Краја са самим собом, требало истим трагом да се допуни и преиспита.

Компаративним приступом драмском тексту *Свети Георгије убива аждаху* и филмској истоименој адаптацији, Радоје Фемић установљује присутан модел екранизације који је остварен у овом делу (*мешаадај-шаиција*). Бавећи се екранизацијом у режији Срђана Драгојевића, аутор је начинио темељну анализу филмских обрада текстова (почев од *Балканског штијуна*, *Марашонаца*, *Сабирног центира*, *Професионалаца*). Упоредним

проучавањем Борислава Пекића и Душана Ковачевића, Иван Базрђан је текстом „Традиција и прошлост као феномени у драми *Сабирни центар* Душана Ковачевића и роману *1999* Борислава Пекића” успео да прикаже поетичку и смисаону блискост ова два писца. Прошлост и традиција нису посматрани искључиво кроз призму поштовања и глорификовања, већ се прошлост, елиотовски речено, тумачи као могућност за успостављање неке врсте континуитета.

Наредни текст у зборнику написала је Маријана Јелисавчић („Функција дидаскалија у драми *Професионалац* Душана Ковачевића”). Истражујући врло темељно дидаскалијско исповедање, односно пратећи мисаоне шокове Теодора Теје Краја, ауторка показује која је функција дидаскалија у делу Душана Ковачевића (иако Лука не зна шта су тачно „те дидаскалије”), и по чему се дидаскалијски записи разликују од оних у Нушићевим или Стеријиним делима. Драмом *Професионалац* бавила се и Оливера Милићевић у тексту „Однос очев и синова у драмама *Професионалац* и *Балкански шћипјун* Душана Ковачевића”, приказујући специфичне, драмски структуриране и изграђене односе међу синовима и очевима. У тексту Растка Лончара „Антеј у ваздуху – јунак Душана Ковачевића”, анализом пет драма (*Балкански шћипјун*, *Радован Трећи*, *Клаусфобична комедија*, *Професионалац*, *Лари Томисон – шћраџедија једне младосћи*) врло јасно је илустрована чврста тематска веза између Ковачевићевих јунака и мита о Антеју (син Посејдона и Геје), кога је Херакле поразио када га је одвојио од земље. Ковачевићеви јунаци ту врсту *рањивосћи* имају онда када су одвојени од породице, земље и порекла, тврди аутор.

Жанровским одређењем драме *Марашонци шћрче њочасни круџ* бави се Јована Николић у тексту „Драма Душана Ковачевића *Марашонци шћрче њочасни круџ* на граници комике и трагике”, показујући да за већину остварења, па и за ову драму, можемо закључити да припадају различитим жанровским нивоима и да се групишу на различите начине, у односу на спољашњу (структура) и унутрашњу (тенденција, тон, сврха, намера, предмет) форму. Подручје вербалне комике као средства за карактеризацију ликова у драмама *Балкански шћипјун*, *Радован Трећи* и *Коншејнер са њеи звездица* било је полазиште рада Софије Матић („Комично у драмама Душана Ковачевића као пример савременог и универзалног”), у ком се показује да је вербална комика битна у карактеризацији ликова и да утиче на ток радње и разрешавање ситуација. На крају зборника, Иван Коларић *Балканском шћипјуну* приступа орвеловским одређивањем кривице („Ко год иде на две ноге, тај је непријатељ”), усмеравајући пажњу најпре на дефинисан феномен кривице, као и на карактеризацију одређених ликова.

Код ових младих аутора приметно је, без изузетка, поверење у театролошке ауторитете и њихове закључке (Мирјана Миочиновић,

Љиљана Пешикан Љуштановић, Радомир Путник, Бошко Милин, Петар Марјановић, Бранка Јакшић Провчи и други), а истраживању дела Душана Ковачевића приступило се интердисциплинарно (тумачењем упоредо са књижевним и музичким делима, користећи се савременом филозофијом и теоријом књижевности) и херменеутички. Приметно је, такође, да су аутори посветили своју пажњу, најпре, филмским адаптацијама Ковачевићевих текстова, пропустивши комплексна и богата позоришна извођења, што може представљати тему посебног зборника. Упркос томе, иновативним читањима драмских текстова дошло се до нових, зрело формираних увида, те овај зборник, у целини, представља један од стожера будућих изучавања, усмеравајући свако ново читање Душана Ковачевића на прави пут.

Милена КУЛИЋ

СРПСКА КУЛТУРНА ПОЛИТИКА У „АДАМОВОМ КОСТИМУ”

Тихомир Остојић, *Нови Сад: средиште овостраног српства*, прир. Милица Ћуковић, Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад 2017

Тихомир Остојић (1865–1921) један је од наших важнијих културних прегалаца. Његова интересовања, сензибилитет и рад условили су и делање на различитим пољима. Како приређивач књиге, Милица Ћуковић, у предговору „’Отечество учених Србаља’ у критикама и полемикама Тихомира Остојића” наводи, позивајући се на чланак Божидара Ковачека „Одушевљени просветитељ”, „он диригује хором, пропагира певачка друштва, организује трговачку омладину, председава Новосадској читаоници, залаже се за позориште, за соколско удруживање, чак за сеоске и манастирске славе. Пише о очувању народног здравља”.

Бирајући најрепрезентативније, најважније, а притом кореспондентне текстове, Милица Ћуковић груписала је књигу у три целине: I („Имали Нови Сад услова да остане средиште овостраног српства”, „Средина Матице српске”, „Од чега болује Матица српска”, „Приступ новог уредника”), II („Шта смета развијању нашега позоришта”, „Оснивање Новосадске гимназије (1810–1910)”, „Новосадске библиотеке: прилог народном просвећивању”, „Наше стипендије с гледишта народне користи”, „Српске стипендије”) и III („Прилог историји Матице српске. Писмо Ђорђа Магарашевића Јовану Хаџићу”, „Наши борци за гимнастику (I Д-р Ђорђе Натошевић, II Ђорђе Рајковић, III Змај Јован Јовановић)”, „Змај Јован Јовановић и Ђорђе Рајковић на основу писама и других извора”.